

Anna Kaupuż

O litewskich przekładach Mickiewicza

Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza 12, 75-82

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Kaupuž

O LITEWSKICH PRZEKŁADACH MICKIEWICZA

Litewskie wydawnictwo „Vaga” (Bruzda) słynie z celnego doboru pozycji wydawniczych (literatura piękna, popularnonaukowa, grafika i in.), z pięknej szaty artystycznej książek i albumów (nagrody i dyplomy na związkowych i międzynarodowych wystawach — Montreal, Bruksela, Osaka, Lipsk), ze starannego zazwyczaj opracowania bibliograficznego i naukowego.

Ostatnio — w latach 1974 - 1976 — w tym wydawnictwie ukazały się 2 tomy poezji A. Mickiewicza¹ (z zaplanowanej 3-tomowej serii) oraz osobno *Pan Tadeusz* — ozdobne wydanie ze słynnymi ilustracjami Michała Andriollego². Trzeci tom serii będzie zawierał wznowienie *Pana Tadeusza* (nakład 20 tys. wydania z roku 1974 dosłownie zniknął w ciągu kilku dni).

Litewscy miłośnicy A. Mickiewicza już od dawna czekali na należyty mistrzowi artystyczny przekład *Pana Tadeusza*. Dwa tłumaczenia, które wyszły w 1924 r., nie mogły w pełni zadowolić wymagań czytelnika. Tłumaczom — Konstantinasowi Szakenisowi (Konstantinas Šakenis, 1881 - 1959) i Antanasowi Wałajtisowi (Antanas Valaitis, 1890 - 1946) — dobrych chęci nie zabrakło, szczególnie Wałajtisowi, który był doświadczonym tłumaczem, niewolnicza jednak często dosłowność przekładów nie mogła się nie odbić na ich walorach artystycznych³.

Po drugiej wojnie światowej, jeszcze w roku 1951, wybitny litewski badacz literatury, krytyk, pisarz i poeta Vincas Mikołajtis-Putinas (Vincas Mykolaitis-Putinas, 1893 - 1967), znany również polskiemu czytelnikowi jako autor autobiograficznej powieści *W cieniu ołtarzy* (Warszawa 1938, II wyd. 1959), powziął zamiar przetłumaczenia poematu A. Mickiewicza. Uważał bowiem, że posiadanie dobrego przekładu *Pana Tadeusza* jest sprawą honoru literatury litewskiej⁴.

W roku 1955 były już przełożone 3 księgi oraz fragmenty czwartej. Nad przekładem pracował poeta aż do końca życia — jedna z ostatnich jego notatek w dzienniku z dnia 20 maja 1967 zawiera znamienne zdanie: „...powrócę do zdrowia. Mam nadzieję kontynuować tłumaczenie *Pana Tadeusza*”⁵. Niestety, śmierć przerwała tę pracę na 4957 wersie (VI księga nie została już cała przetłumaczona). W tej postaci część *Pana Tadeusza* ukazała się w IX tomie *Pism* („Raštai”, Vilnius 1968) Putinasa.

Jak pisze znany badacz literatury litewskiej I. Kostkewičiute (Kostkevičiūtė), Mickiewicz był duchowo bliski Putinasowi, twórczość polskiego poety była tematem jego specjalnego kursu w roku 1929 w Uniwersytecie Kowieńskim, była ona również tematem pracy Putinasa *A. Mickėvičius ir lietuviių literatūra*, 1955 (A. Mickiewicz i literatura litewska).

Putinas dążył do przekazania litewskiemu czytelnikowi duchowej atmosfery poematu, ujemnie oceniał on dosłowność, jego podejście do pracy tłumacza charakteryzowało się zasadą: „Nie można wszystkiego przetłumaczyć, ale można odtworzyć wszystko”⁶. Odtwarzając, Putinas — jak zaznacza I. Kostkewičiute — nadał poematowi piętno swej indywidualności, widzimy charakterystyczną jego leksykę, skłonność do liryzmu.

Dla wydania z 1974 r. tekst pierwszych 6 ksiąg w przekładzie Putinasa został przejrany i zredagowany przez Justinasa Marcinkewičiusa, który wystąpił jako tłumacz pozostałych 6 ksiąg i redaktor całości. Krytykom litewskim nie wszystkie zmiany wprowadzone przez Marcinkewičiusa do przekładu Putinasa przypadły do gustu, lecz uznają oni, że przestrzegając paroksytonicznej średniówki po 7 zgłosce i w tym celu łamiąc nieraz wiersz Putinasa, zamieniając wyrazy i zdania, Marcinkewičius dąży ku odtworzeniu „głównego budulca poematu”⁷ — Mickiewiczowskiego trzynastozgłoskowca. Zastąpienie polskiego amfibrachicznego toku wiersza przez jambiczny 13-zgłoskowiec z żeńską średniówką znajdziemy przede wszystkim w tych partiach poematu, które u Mickiewicza charakteryzują się rytmiczną stylizacją języków indywidualnych, prostotą toku, przerzutniami, średniówką męską lub proparoksytoniczną. Jednak należy stwierdzić, że naruszenia rytmicznego toku nie zawsze są usprawiedliwione budową odpowiednich partii oryginału, jak również na odwrót: dialog oryginału z jego rytmiką naśladowującą mowę potoczną (zdania wtrącone, przerzutnie itp.) może przybierać nieco inną postać w przekładzie⁸.

Zwracają również uwagę te miejsca przekładów, które miały odtworzyć polskie przysłowia właściwe lub wyrażenia i zwroty przysłowiowe jak również cytaty z *Pana Tadeusza*, które upowszechniły się w mowie potocznej⁹. Krótka, lakoniczna, aforystyczna forma tych zdań w orygi-

nale nie zawsze znajduje swe odpowiedniki w tłumaczeniu¹⁰. W porównaniu z polskim oryginałem litewski przekład wydaje się w tych miejscach rozwlekły. Niekiedy przysłowia w przekładach są bardzo zbliżone do litewskich ludowych przysłów, jak je zanotował w swym 3-tomowym zbiorze W. Krewė-Mickiewiczius (Vincas Krėvė-Mickevičius, *Patarlės ir priežodžiai*, 1934 - 1937)¹¹.

W tłumaczeniu tekst *Pana Tadeusza* jest dłuższy, więc redakcja zrezygnowała z numeracji wersów, co sprawia znaczne trudności przy znalezieniu odpowiednich miejsc w przekładzie. Przy ponownym wydaniu dla ułatwienia orientacji chciałoby się znaleźć żywą paginację na każdej stronie (tytuły ksiąg) oraz oznaczenie numeracji wersów oryginału, którym odpowiadają poszczególne fragmenty przekładu.

Komentarze redakcji (s. 433 - 478) zawierają wyjaśnienia imion, nazw geograficznych, wydarzeń historycznych, zwrotów konwencjonalnych, nie ma natomiast ustaleń realiów tekstu, jakie spotykamy np. w komentarzach S. Pignonia w wydaniu „Biblioteki Narodowej”, co zresztą w wydawnictwie „Vaga”, wydawnictwie literatury pięknej, nie jest konieczne.

W tomie pierwszym, wydanym w roku 1975 i zatytułowanym *Lyrika Baladės. Poemos*, czytelnik znajdzie również fragmenty krytyczno-literackich artykułów Mickiewicza¹². Krytyka litewska zwróciła uwagę, że włączenie tych utworów psuje jednolitość wydania i nie odpowiada tytułowi tomu¹³. Niewątpliwie, całość wydawnictwa zyskałaby na wartości, gdyby został przewidziany jeszcze czwarty tom, zawierający szerzej reprezentowaną prozę publicystyczną, polityczną i krytyczną Mickiewicza.

Poza niektórymi uwagami I tom został oceniony bardzo pozytywnie. I. Kostkiewiczziute podkreśla, że twórczość Mickiewicza zawsze miała ogromne znaczenie dla rozwoju litewskiej myśli poetyckiej, że historia przekładów Mickiewicza jest jednocześnie historią doskonalenia litewskiej poetyki, że te przekłady są dla tłumaczy swoistą szkołą i otwierają drogę do nowych tłumaczeń i zapoznawania się Litwinów z nowymi polskimi autorami.

Na czołowe miejsce w tomie wysuwają się przekłady Putinasa i J. Marcinkewicziusa, którzy potrafili odtworzyć leksykalną warstwę oryginału jak również Mickiewiczowską metrykę i rymy. Odchylenia od zasady ścisłego przekazu metryki i rymów, które spotykamy w tym tomie, zdaniem I. Kostkewiczziute, muszą być oceniane negatywnie, np. brak w przekładzie rymów męskich tam, gdzie są one w oryginale¹⁴. Autorami najbardziej udanych przekładów, według recenzentki¹⁵, są: E. Mieželaitis (Eduardas Mieželaitis), E. Matuzewiczius (Eugenijus Matuzevičius), A. Małdonis (Alfonsas Maldonis), W. Błoże (Vytautas Eložė), A. Churginas (Aleksys Churginas), W. Szymkus (Vladas Šimkus).

Na zawartość I tomu składają się utwory już dawno tłumaczone (ma-

my na myśli powojenne prace tłumaczy wykorzystane w tym wydaniu) ¹⁶ i nowe przekłady ¹⁷.

W porównaniu z jubileuszowym, jednotomowym litewskim wydaniem pism Mickiewicza ¹⁸ jak również w porównaniu z innymi wydaniem pism — niniejsze najpełniej prezentuje twórczość polskiego poety, chociaż dobór utworów wywołał pewne zastrzeżenia (tak np. I. Kostkiewiczziute pyta, dlaczego zabrakło *Godziny, Do Joachima Lelewela, Do mego cziczerone, Farysa, Popasu w Upicie* ¹⁹).

Podstawą wydania są *Dziela* wydawnictwa „Czytelnik” (1955). Komentarze (na podstawie komentarzy polskich wydań) opracował redaktor wydawnictwa „Vaga” Jonas Pilipaitis (s. 394 - 445). Objasnienia niestety nie zawierają pierwszych wersów po polsku, co stwarza pewne trudności w indentyfikowaniu wierszy bez tytułów (np. „Į ežero vaiskią mėlynę” czyli „Do błękitnego, czystego jeziora” — jest to słynny liryk *Nad wodą wielką i czystą*).

Różni tłumacze — różne przekłady. Niekiedy po mistrzowsku dokładnie (np. *Trzech Budrysów, Pani Twardowska* w przekładzie E. Mieželaitisa), niekiedy oryginalnie swoiste, np. Putinas w powieści *Wajdeloty* używa ogromnie dużo archaizmów leksykalnych i gramatycznych, czego u Mickiewicza nie ma (np. „todrin” czego polskim odpowiednikiem musiałoby być u Mickiewicza „togodla” itp.). W połączeniu z heksametrem, który — w odróżnieniu od dziejów heksametru w poezji polskiej — ma u Litwinów dawną tradycję ²⁰, archaizmy te uwypuklają świat uczuć i myśli starodawnej Litwy i powieść *Wajdeloty* staje się „bardziej litewską” niż jest ona w oryginale. Melodia powieści została przekazana znakomicie ²¹. Majstersztykiem odtworzenia Mickiewiczowskiej rytmiki i melodii jest również przekład *Alpuhary*.

Nie zawsze jednak tłumacze w swych zmaganiach z oryginałem wychodzą obroną ręką. Jak się wydaje, często bywa to właśnie wtedy, kiedy trzeba przekazać Mickiewiczowską aforystyczność i lakoniczność, „poetycką energię”, jak określa tę właściwość mistrza Cz. Zgorzelski ²².

W *Polały się lzy...* zamiast zestrojów akcentowych, w których wyrazy „lzy”, „dzieciństwo”, „młodość”, „wiek” mają osłabiony akcent podobny do pobocznego przycisku, a cała energia skupia się na wzajemnie rysujących się wyrazach większej dla poety wagi — „czyste — rześiste”, „górną — durną”, „męski — klęski” — w przekładzie mamy ekliwy adonik, daktyliczno-trocheiczny, tok którego i trzykrotne powtórzenie wyrazu „liejas” (płyną) stwarzają zupełnie inny świat uczuć i myśli. Zamiast chwili ostrej goryczy pełnego jeszcze energii wieszczą mamy łzawe tęsknoty pogrążonego we wspomnieniach staruszka ²³.

*

*

*

Tom II tłumacz *Dziadów* Justinas Marcinkevičius poprzedził wstępem (s. 3 - 32), zawierającym krótką historię powstania i druku poematu, analizę treści, historię litewskich przekładów (poczynając od roku 1837). Pełne tłumaczenie ukazało się dopiero w roku 1958. Tekst w omawianym tomie jest drugim wydaniem tego przekładu. Ogromny trud litewskiego poety udostępnił czytelnikowi treść genialnego utworu i prawie zawsze strukturę wersyfikacyjną (mistrzowskie tłumaczenie III części, szczególnie ustępu *Do przyjaciół Moskali*)²⁴.

Zasługuje na uznanie praca redaktorki pierwszego i drugiego tomu Danuty Krisztopajte (Danutė Krištopaitė) oraz projektanta okładki i obwoluty. A. Každalisa. Chciałoby się jednak, by Mickiewiczowskie materiały ikonograficzne posiadały odpowiednie metryczki. Na przykład w I tomie przed kartą tytułową zamieszczony jest portret Mickiewicza: brak danych, że autorem był Schmeller i że portret pochodzi z okresu pobytu Mickiewicza w Weimarze. Nie posiada także metryki portret w II tomie (jest to dagerotyp paryski z roku 1842).

Pisząc o znaczeniu Mickiewicza dla kultury litewskiej i robiąc przegląd litewskich przekładów jego dzieł²⁵, Putinas podkreśla, że utwory polskiego poety o tematyce historycznej, związanej z dziejami Litwy, przyczyniły się do rozwoju świadomości narodowej Litwinów, narodowego ruchu litewskiego, że przekład fragmentów III części *Dziadów*, dokonany przez Vincasa Kudirkę, pomógł w walce z despotyzmem carskim²⁶.

W roku 1899 na łamach litewskiego czasopisma „Varpas” Kudirka, pisząc o warszawskim pomniku Mickiewicza, podkreślał nierozzerwalne więzi poety z Litwą²⁷. Hołdem wdzięczności poecie złożonym przez Kudirkę i innych tłumaczy były liczne przekłady, których tradycja żyje w twórczości współczesnych poetów litewskich.

Przypisy

¹ A. Mickevičius, *Lyrika. Baladės. Poemos*. Vilnius 1975; A. Mickevičius, *Vėlinės (Dziady)*. Iš lenkų kalbos vertė J. Marcinkevičius. Vilnius 1976.

² A. Mickevičius, *Ponas Tadas arba paskūtinis autpuolis Lietuvoje*. Vertė V. Mykolaitis-Putinas ir J. Marcinkevičius. Vilnius 1974.

³ Korzystam z materiałów porównawczych zawartych w pracy o przekładach Pana Tadeusza na język litewski studentek wydziału polonistyki Wileńskiego Instytutu Pedagogicznego Wandy Gruzewskiej i Heleny Ostrowskiej.

⁴ I. Kostekvičiūtė, „Ponas Tadas” *lietuviškai*. „Literatūra ir Menas” 1975. 28 VI, s. 4.

⁵ I. Kostekvičiūtė, *Putinas ir Adomas Mickevičius*. „Literatūra ir Menas” 1969, 23 VIII, s. 4.

⁶ I. Kostekvičiūtė, „Ponas Tadas”... *op. cit.*, s. 5.

⁷ Posługuję się określeniem Marii Dłuskiej, *Studia i rozprawy*, t. II, Kraków 1970, s. 248.

⁸ Por.: Wiem, że wszyscy mówili, iż za mąż iść trzeba
za pana.
(cyt. za M. Dłuską, *op. cit.*, s. 257)

Kalbėjo, jog turiu už tamstos ištekėti
[Mówili, że trzeba za pana wyjść za mąż]

Pan łyzy miał w oczach, te łyzy, powiem Panu szczerze,
Wpadły mnie aż do serca; odtąd Panu wierzę,
Że mnie lubisz...

Mačiau, kaip akyse net ašaros sušvito.
Tos tamstos meile aš tikiu po viso šito.
[Widziałam, jak w oczach nawet łyzy zabłysły.
Te pańskie łyzy w serce mi wpadły;
I w pańską miłość wierzę po wszystkim tym].

Zanikły cechy mowy potocznej. Zosia w litewskim przekładzie skanduje wersami — zdaniami.

⁹ S. Świrko, *Przysłowia, wyrażenia i zwroty przysłowiowe w „Panu Tadeuszu” w: Ludowość u Mickiewicza*. Warszawa 1958, s. 395 i nast.

¹⁰ Szlachcic na zagrodzie [...] równy wojewodzie (IV, 335 - 336),
Šlėkta savam kieme, nors skursta, nors ir vyksta
Vaivadai prilįgsta
[Szlachcic w swojej zagrodzie, chociaż marnieje, chociaż rujnuje się
Równa się wojewodzie]

Mądrej głowie [...] dość dwie słowie (VII, 280 -281)
[...] jei galva protinga,
Iš pusės žodžio ji supras, kas reikalinga
[Jeżeli głowa rozsądna,
Z połowy słów ona zrozumie, co trzeba]

Wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie (V, 822 - 823)
[...] Jei ginklu nugalėsi,
Tai ir teisme bylos tada nepralaimėsi

[Jeżeli orężem zwyciężysz,
Tak i w aktach sądu wtedy nie przegrasz].

Lecz nas drą jak na łyka (IV, 331)
Mus kad jau užklupo,
Tai kaip karnas nuo liepos šutina ir lupa
[Nas, kiedyśmy już na kolanach,
Tak jak łyka z lipy parzą i drą].

¹¹ Przyjdzie do woza koza (IX, 149 - 150)
Ateis ožka prie šieno
[Przyjdzie koza do siana]

I kozy całe, i wilk będzie syty (IX, 125)
Ir avys sveikos liks, ir vilkas būtu sotus
[I owce zostaną zdrowe i wilk będzie syty].

¹² Apie romantinė poezija. Getė ir Baironas. Apies Varšuvos kritikus ir recenzentus. Apie poemė „Vėlinės” (*Dziady*). Puškinas ir literatūrinis sąjūdis Rusijoje — s. 311 - 370.

¹³ I. Kostkevičiūtė, *Kaip lietuvių poetinio žodžio savastis* (A. Mickevičius, *Lyrika. Baladės. Poemos.*). „Pergalė“ 1976, nr 12, s. 141.

¹⁴ Tamże, s. 140.

¹⁵ Tamże, s. 136.

¹⁶ Np. *Sonety miłosne, Lilije, Grażyna* (tłum. J. Marcinkevičius); *Sonety krymskie, Konrad Wallenrod* (tłum. V. Mykolaitis-Putinas); *Świtezianka, Oda do młodości, Dumania w dzień odjazdu, Do D.D., Żeglarz, Moja pieaszczotka* (tłum. E. Matuzevičius); *Trzech Budrysów* (tłum. E. Mieželaitis); fragment poematu *Kartofla* (wersy 309-328), *Pieśń Filaretów, Ucieczka, Polały się łzy, Do M***, W imienniku K.R.* (tłum. A. Churginas).

¹⁷ Nowych — 38, np. *Zima miejska, Kurhanek Maryli* (tłum. E. Matuzevičius), *Romantyczność, Pierwiosnek, Pani Twardowska* (tłum. E. Mieželaitis), *Świtez, To lubię*, 6 bajek (tłum. V. Šimkus). Część przekładów specjalnie dla omawianego wydania została ponownie przez tłumaczy przerobiona, np. *Czaty* (tłum. V. Blošč).

¹⁸ A. Mickevičius, *Rinktinė*. Vilnius 1955, nakład 8000. Przedmowa V. Mykolaitis-Putinas. *Adomas Mickevičius*, s. 3-24. Liryka — s. 25-59; 5 sonetów miłosnych — s. 60-64, *Sonety krymskie* — s. 65-84, 5 ballad — s. 87-114, *Grażyna* — s. 123-167, *Konrad Wallenrod* — s. 168-240, urywki z II części *Dziadów* — s. 241-251, *Pań Tadeusz* (fragmenty, s. 252-350).

¹⁹ I. Kostkevičiūtė, *Kaip...*, op. cit., s. 141. Można byłoby przedłużyć ten spis, nie weszły np. *Rybka, Powrót taty, Rękawiczka, Tukaj, Żeglarz, Do Niemna, Renegat, Czynn, Do matki Polki, Reduta Ordona, Mędrcy, Zdania i uwagi* oraz inne.

²⁰ Heksametrem pisał swe słynne *Pory roku*, które tak cenil Mickiewicz, Kristijonas Donelaitis (1714-1780).

²¹ Tak np. początek powieści *Wajdeloty* brzmi nie „iškur” (skąd), lecz „kur” (gdzie) żygiavo lietuvių? Wyras „iškur” o jedną sylabę dłuższy naruszyłby bieg heksametru. Kierunek marszu jest ten sam: z Prus do Kowna u Putinasa jest on jednak określony w odniesieniu do punktu docelowego (nie skąd wracają, lecz dokąd maszerują).

²² Czesław Zgorzelski. *O sztuce poetyckiej Mickiewicza*. Warszawa 1976, s. 45.

²³ W dosłownym polskim tłumaczeniu przekład litewski „wiersza — płaczu” brzmi:

Lzy moje gorące i przezroczyście
Płyną na moje marzenia dzieciństwa,
Płyną na moje pielgrzymki młodości,
Lzy moje gorące i przezroczyście
Płyną dzisiaj na pochmurne dni...

(tłum. A. Churginas)

Ašaros mano kaitrios ir skaidrios
Liejas ant mano vaikystės svajonių
Sss Ss Sss Ss
Sss Sss Sss Ss

²⁴ Niekiedy jednak energia wiersza Mickiewicza nie znajduje swego odpowiednika w przekładzie. Por. np. niecierpliwe, apodyktyczne 7 zdań dyktatora (prawie same czasowniki! — Co ja zechcę, niech, wnet zgadną, Spełnią...) i 4 zdania w przekładzie z nieco zmienioną treścią:

Kto moją wolę na ziemi wykona,
Ten swe szczęście zobaczy.

Lecz tym, którzy mnie rozgniewają,
Cierpienie, nieszczęście, zguba.

²⁵ Historia przekładów jest bogata i obfituje w słynne nazwiska poetów litewskich XIX—XX w.: Simonas Daukantas, Liudvikas Juzevičius, Eduardas Jokūba; Daukša, Vincas Kudrika, Maironis i in.

V. Mikolaitis-Putinas, A. Mickevičius *kūryba lietuvių literatūroje* w: V. Mikolaitis-Putinas, *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*. Vilnius 1955, s. 60 - 100.

²⁶ Tamże, s. 97.

²⁷ Kudirka pisał nawet, że właśnie u Mickiewicza mają Litwini uczyć się, jak kochać ojczyznę („.....n uo kurio turime mokinti, kaip reikia Lietuvą mylėti”) — tamże, s. 78.